

DOI 10.57589/srl.v70i4.4091

UDK 811.163.6'374(091)

Andreja Legan Ravnikar

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

andreja.legan-ravnikar@zrc-sazu.si

OD SODOBNEGA SSKJ DO ZGODOVINSKEGA SSKJ16: KONTINUITETA IN INOVAČIJE V POMENSKIH OPISIH POLNOPOMENSKIH BESED

SSKJ predstavlja konceptualni in leksikografski zgled za razlagalni zgodovinski slovar knjižne slovenščine 16. stoletja (SSKJ16). V prispevku primerjam tradicijo pomenskih opisov leksikalnih enot (polnopomenske besedne vrste) po razlagalnih slovarjih slovenskega jezika od SSKJ (1970–1991) do SSKJ16 (A–D, 2021). Poseben poudarek je namenjen slovarskemu prikazu in pomenskim enotam homografov (konverzne besede v razmerju do homonimov) in pridevnikov s supletivno osnovo.

Ključne besede: razlagalni slovarji slovenskega jezika, pomenska raven, konverzija, homonimija, pridevniki

Slovar slovenskega knjižnega jezika (Dictionary of the Slovenian standard language, *SSKJ*) represents a conceptual and lexicographic model for an explanatory historical dictionary of 16th-century literary Slovenian (*SSKJ16*). In the article, I compare the tradition of semantic descriptions of lexical units (content words) in explanatory dictionaries of the Slovenian language from *SSKJ* (1970–1991) to *SSKJ16* (A–D, 2021). Special emphasis is given to the dictionary presentation and semantic units of homographs (converse words in relation to homonyms) and of adjectives with a suppletive base.

Keywords: explanatory dictionaries of the Slovenian language, semantics, conversion, homonymy, adjectives

1 Tradicija enojezičnega razlagalnega slovaropisja slovenskega jezika v pomenskih opisih leksikalnih enot

Prvenstvo v pripravi enojezičnega slovenskega slovarja pripada literarnemu zgodovinarju, prevajalcu in jezikoslovcu Joži Glonarju s *Slovarjem slovenskega jezika* (1936). Kakor je v Uvodu zapisal avtor, je tak slovar »eden onih mnogih in v vsakem jeziku potrebnih poskusov na poti do splošne ustaljenosti knjižnega jezika, brez katerih se takšna ustaljenost ne da doseči [...] književni jezik je ona njegova plat, ki jo je treba zavedno kultivirati« (1936: V). A Glonarjev enojezični slovar slovenskega jezika še ni bil razlagalni slovar. »Namen razlagalnih slovarjev je [namreč] prikazati pomene besed, besednih zvez ali morfemov in obsega tri naloge: ugotovitev pomenov in njihov slovarski opis, hierarhizacijo pomenov in njihovo razvrstitev v slovarju. Te tri naloge imajo dve ravnini: leksikološko, tj. problemsko, ki je odvisna od koncepta konkretnega slovarja, in leksikografsko, zapisno, ki odslkava namen slovarja« (Müller 1993: 261).

V nadaljevanju je v petih podpoglavjih na kratko predstavljen historiat enojezičnih razlagalnih slovarjev slovenskega jezika, in sicer s konceptualnega stališča tipologije pomenskih opisov, od prvega SSKJ prek ponatisov, SNB, druge, deloma dopolnjene izdaje (SSKJ2) in tretje izdaje SSKJ, rastočega slovarja (eSSKJ), do najmlajšega razlagalnega slovarja slovenskega jezika. Leta 2021 je namreč izšel prvi zvezek zgodovinskega slovarja knjižnega jezika 16. stoletja (SSKJ16, A–D), ki v pomenskih opisih nadaljuje tradicijo razlagalnega slovaropisja na Slovenskem, seveda z določenimi konceptualnimi razlikami, ki so pogojene s prikazom sodobnega knjižnega jezika v nasprotju s prikazom jezika v preteklosti, besedja slovenskih knjižnih del 16. stoletja, in tudi z novoodkritimi pomenotvornimi procesi.

1.1 Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ, 1970–1991)

Petzvezkovni in enozvezkovni SSKJ je informativno-normativni slovar srednjega obsega in prvi razlagalni slovar slovenskega jezika.¹ Za uporabnika najzanimivejši del so slovarske razlage, ki zajemajo tiste pomenske (polnopomenske besede) in funkcijske prvine (slovnične besede), ki so bistvene za enotno predstavo pojma, gledano s stališča povprečnega uporabnika slovarja (1970: XX). Slovarske razlage so lahko »polne pomenske«² ali funkcijske; »nepolne (pomenske)«, tj. sinonimne ali razvezovalne, in posredne (npr. *manjšalnica od, glagolnik od* ipd., s formulo *nanašajoč se na*). Za pojasnjevanje frazeoloških enot, stalnih besednih zvez³ in pomenskih odtentkov se uporabljajo tudi stranske razlage. Samostalniška razlaga se zaradi drugačnih kategorialnopomenskih lastnosti razlikuje od pridevniške, glagolske ali prislovne razlage, čeprav se tipi razlag lahko prekrivajo. Pomeni si sledijo hierarhično: na prvem mestu je osnovni pomen, to je tisti, ki je v sodobnem knjižnem jeziku najbolj nevtralen oz. najmočnejši, ostali sledijo glede na stopnjo odvisnosti od osnovnega pomena. Manjši pomenski premiki se kažejo z uvrstitvijo iztočnice v podpomen ali hierarhično nižji pomenski odtentek v okviru nadrejenega pomena.⁴

1.2 Slovar novejšega besedja slovenskega jezika (SNB, 2012)

Slovar novejšega besedja slovenskega jezika, ki je izšel 2012 (ponatis 2013) in je od 2014 tudi na portalu Fran, po zgradbi, vsebini in namenu dopolnjuje SSKJ. Temelji na njegovi slovaropisni tradiciji, se nanj navezuje in deloma pritegne v obravnavo v SSKJ že uslovarjeno besedje, hkrati pa je del širše zastavljenega koncepta prenove

¹ Slovar je po zvezkih izhajal postopno od 1970 do 1991, pripravljena sta bila ponatisa (1995, 2008) in več nespremenjenih elektronskih izdaj (1997, 1998, 2000, 2010), spletna verzija je od 2014 prosto dostopna na jezikovnem portalu Fran (2014–).

² Gre za strukturalistični tip razlage, ki leksikalni pomen pojasnjuje z uvrščevalno (nadpomenko) in razločevalnimi pomenskimi sestavinami (z najbolj tipičnimi pomenskorazlikovalnimi lastnostmi). Podrobneje o kategorialnem pomenu, pomenu pri tvorjenkah, denotativnem in konotativnem pomenu leksema, pomenskih razmerjih znotraj in med leksemi gl. monografijo A. Vidovič Muhe (2013: 33–214).

³ Toda stalne in terminološke zveze, katerih pomen je določljiv iz pomenov sestavnih delov, nimajo posebnih razlag (npr. avtorski honorar ipd.) (SSKJ 1970: XXII).

⁴ Povzeto po poglavju iz Uvoda: Pomenska stran gesla: Razlage, Vrtni red pomenov (SSKJ 1970: XIV–XVII).

in posodobitve SSKJ. V pomenskorazlagalnem razdelku se navaja glavna pomenska razlaga, ki se lahko zaključi s sinonimom (o različnih tipih sinonimnega razdelka gl. 2012: 39–42). Razlage posameznih pomenov iztočnice so po tradiciji SSKJ oštevilčene z arabskimi številkami; manjši pomenski premik je naveden kot podpomen v okviru nadrejenega pomena, pomenski odtenci, ki se kot pomemben del pomenskega opisa na mikroravni ohranjajo v SSKJ16, so bili odpravljeni. Tipi pomenskih razlag sledijo tradiciji predstavitve v SSKJ, npr. pri polnopomenskih besednih vrstah prevladujejo nestavčne pomenskosestavinske razlage, znotraj besednih družin so sklicevalne razlage (*ki je v zvezi z, ki se nanaša na, lastnost, značilnost* česa) in redko sinonimne (popolni in delni sinonimi glede na stopnjo pomenske prekrivnosti). Pomensko-funkcijska razlaga je oblikovana stavčno in se rabi predvsem pri prislovih in medmetih (*izraža ...*). S stranskimi razlagami so opremljeni kolokacijski in stavčni zgledi dejanske rabe.⁵ Razlage nimajo tiste prislovne in konverzne izpridevniške podiztočnice (v prid. rabi), kjer je ohranjena pomenska povezava z izhodiščno iztočnico.

1.3 Slovar slovenskega knjižnega jezika, 2., dopolnjena in deloma prenovljena izdaja (SSKJ2, 2014)

Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ2) je v knjižni in spletni verziji izšla leta 2014. Razen najnujnejših posodobitev v celoti ohranja prvotno zasnovo SSKJ. Primerjava poglavja Pomenska stran gesla s podpoglavji je pokazala, da se besedili Uvoda v SSKJ in SSKJ2 vsebinsko povsem prekrivata. Spremenjena zunajjezikovna stvarnost in drugačno vrednotenje posameznih pojavov so bili razlog za posodobitve nekaterih pomenskih razlag in ponazarjalnega gradiva, ki so bile izpeljane z namenom, da natančneje prikažejo stanje v sodobnem knjižnem jeziku, vendar ob tem ne izključujejo jezikovne resničnosti dobe, ki jo opisuje prva izdaja SSKJ (Predgovor k drugi izdaji, SSKJ 2014: 7).

1.4 Novi slovar slovenskega knjižnega jezika (NSSKJ) kot rastoči slovar na spletnem portalu Fran (2016-)

Tretja izdaja SSKJ (eSSKJ) je spletni, rastoči slovar srednjega obsega, prosto dostopen na slovarskem portalu Fran. Predstavlja temeljni informativno-normativni razlagalni slovar sodobne knjižne slovenščine in je na podlagi analize sodobnega jezikovnega gradiva izdelan povsem na novo.⁶ Če se omejim na problematiko pomenskih opisov, se večja razhajanja kažejo pri besednodružinsko povezanih besedah, npr. pri manjšalnicah, feminativih, ki so po novem obravnavane kot samostojne iztočnice in ne več kot podiztočnice, prav tako deležniki in deležja v pridevniški in prislovni vlogi

⁵ Kot dopolnitev k pomenskemu opisu se v razlagalnem slovarju prvokrat pojavi etimološki razdelek, ki ga imajo vse iztočnice: domače tvorjenke, podedovane besede, izposojenke in tujke. Oblikovanih je več tipov prikaza glede na izvor besede in besedotvorno vrsto, z možnostjo negotove, nejasne etimološke osvetlitve (SNB 2012: 45–49).

⁶ Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika (v besedilu označen kot NSSKJ) je na prek stotih stranih kot elektronska knjiga izšel v letu 2015. Potrdili in sprejeli so ga Znanstveni svet Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Znanstveni svet ZRC SAZU, Razred za filološke in literarne vede SAZU in Predsedstvo SAZU.

ter glagolniki, kar je bilo nekaj let prej dogovorjeno tudi za načrtovani SSKJ16 (gl. geslovník v Besedju 2011). Tipi razlag v spletnih slovarjih se zaradi drugačnih možnosti leksikografskega prikaza leksikalnih enot nekoliko odmikajo od leksikografske tradicije posrednih in sklicevalnih razlag. V Konceptu novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika (Gliha Komac idr. 2015: 36–37) so predvidene vse različice pomen-skosestavinske razlage: pomenska razlaga (= opisna v SSKJ16) za samostalnike, za pridevnike, glagole in prislove. Na primer pri izpridevniških prislovih v SSKJ pomeni niso bili eksplicitno navedeni ali pa so imeli navezovalno razlago: *prislov od*. Prislovna razlaga, ki je v eSSKJ rabljena največkrat, se glasi: *takó, da/kot (je)*, navaja se tudi »poprislovljena« pridevniška razlaga ali v obliki predložne zveze; kontinuiteto nadaljuje tudi SSKJ16 (A–D).⁷ Sinonimna razlaga se pojavlja izjemoma, le pri stilno-zvrstno izrazito zaznamovanih leksemih (starinsko, narečno). Stavčna razlaga cobuildovskega tipa vključuje vezljivost, ki kaže na prikaz tipičnega besedilnega okolja.⁸

1.5 Razlagalni zgodovinski slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja

Temeljna naloga razlagalnega zgodovinskega slovarja je predstaviti izrazno, pomensko in stilno-zvrstno podobo ter okoliščine rabe besed in večbesednih leksikalnih enot, izpričanih v določenem starejšem obdobju ali več obdobjih jezikovne zgodovine, na kolikor mogoče obsežnih in zvrstno raznolikih besedilnih virih oz. korpusih (Legan Ravnikar 2019: 158–59).⁹ Če se za SSKJ in mlajše izdaje glede na obseg gradiva in zastavljeni koncept (npr. beseda je slovarsko obravnavana, če se pojavlja vsaj petkrat) pričakuje, da ne zajema vseh besed in njihovih pomenskih enot, temveč opisuje le tipične jezikovne pojave, se za SSKJ16, ki nastaja na podlagi analize vsakega knjižnega leksema v vsakokratni rabi, upravičeno pričakuje prav to – izčrpen, celosten prikaz vseh besed in njihovih gradivsko potrjenih pomenskih enot, torej tudi netipičnih jezikovnih pojavov, ki se morda pojavijo zgolj enkrat.

1.5.1 Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja: poskusni snopič (PS, 2001)

Tradicija enojezičnega razlagalnega slovaropisja, ki jo predstavlja SSKJ, je pomembno vplivala na oblikovanje koncepta enojezičnega razlagalnega zgodovinskega slovarja najstarejše knjižne slovenščine. Tovrstno opažanje je izpostavila tudi znana hrvaška leksikologinja in leksikografka B. Tafra v recenziji SSKJ16 v Slavistični reviji: »Iskustvo i znanje stečeno u radu na SSKJ iskorišteni su i za ovaj povijesni objasnidbeni

⁷ Tipologija razlag za prislove je primerljiva s sodobnimi tipologijami v sorodnih jezikih, npr. v poljskem slovarju *Wielki słownik języka polskiego* in slovaškem slovarju *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2015: 39).

⁸ Razlage, ki niso vključene v primerjalno analizo, so še: stavčnofunkcijska razlaga, ki opisuje slovnično funkcijo leksema v stavku oz. povedi (veznik, predlog), pragmatičnofunkcijska razlaga (členek, medmet) in razvezovalna razlaga, ki se rabi pri iztočnicah, nastalih po zlaganju ali sestavi (navaja se prvine, iz katerih je beseda nastala).

⁹ O značilnostih zgodovinskega slovaropisja nasploh, o dosežkih slovenskega zgodovinskega slovaropisja idr. gl. podrobneje v Merše 2017.

rječnik na koji su primijenjena suvremena leksikografska načela obrade, koja su se brusila i dograđivala tijekom mnogih godina» (Tafra 2022: 225).

V poskusnem snopiču je predvideno delo s prvotnim naslovom *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* opredeljeno kot zgodovinski slovar, ki obravnava knjižni jezik 16. stoletja (PS 2001: 7) in se pripravlja na podlagi popolnega izpisa vseh ohranjenih del slovenskih protestantov (53 različnih knjig) in obeh večjezičnih slovarjev nemškega učenjaka Hieronima Megiserja. Avtorji koncepta so zapisali, da glede vrst in tipov razlag slovar sledi SSKJ, nanj se opira tudi pri razlagah pomensko prekrivnih delov iztočnic in podiztočnic (PS 2001: 21). Pomenom so podrejeni podpomeni, ki so enako kot v SSKJ označeni z dvema poševnicama (/), in pomenski odenki, označeni z eno poševnico (/).¹⁰ Tipi razlag se načeloma ujemajo s tistimi iz SSKJ. Polnopomenske besedne vrste imajo opisno razlago, ki leksikalni pomen pojasnjuje z uvrščevalno in razločevalnimi pomenskimi sestavinami; ta se tudi po petdesetih letih od izida prvega zvezka SSKJ izkazuje kot najbolj optimalna za uporabnika in povsem sodobna. Sopomenska razlaga (od popolnih do delnih sopomenk) se praviloma omejuje na izhodiščni pomen. Mešani tip razlage predstavlja sopomenka ali izhodiščna beseda z opisnim dodatkom, ki povzema pomensko neprekrivni del pomena oz. izpostavlja določeno pomensko sestavino. Posredna razlaga je potrjena pri besedotvorno podstavni besedi ali pri iztočnici, ki ji pripada podiztočnica (PS 2001: 22).

1.5.2 Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja (SSKJ16, A–D)

Prvotni naslov iz poskusnega snopiča je bil zaradi večje preciznosti nekoliko spremenjen, saj besedje v slovenskih knjižnih virih 16. stoletja naslavljajo tudi slovenske ustreznice iz večjezičnih slovarjev leksikografa H. Megiserja (1592, 1603), ki ni bil slovenskega rodu (oz. ni pisal v slovenščini). Prvotna zamisel izčrpnega prikaza leksemov na vseh jezikovnih ravnanah se je izkazala kot težko uresničljiva, časovno preveč potratna, prilagajanje je terjalo tudi računalniški redakcijski program iLex, zato so bile pri redakcijskem delu sprejete določene poenostavitve.¹¹ V okviru sprememb in dopolnitev prvotnega koncepta slovarja (zadnja verzija je SSKJ16: Priročnik za sestavljanje in vpisovanje gesel: različica 2020) pri pomenskih opisih polnopomenskih leksemov prevladujoče rabljeni pomenskosestavinski razlagi sledi sodobna sopomenka (t. i. znotrajjezikovni prevod), toda le, če je ta pomensko in stilno enakovredna zgodovinskemu pomenu (popolna sopomenka). Ima predvsem vlogo usmerjevalca k pravilnemu in hitrejšemu razumevanju besede za splošne uporabnike (poleg tega tudi za lažje strojno iskanje delnih sinonimov, za lažje oblikovanje zgodovinskega slovarja v

¹⁰ Pomeni so oštevilčeni večinoma z arabskimi številkami, pri geslih s kompleksnejšo strukturo pomenov, npr. pri nekaterih predlogih, pa so nadrejene pomenske enote oštevilčene tudi z rimskimi številkami; z njimi je opozorjeno na funkcionalno različno rabo iztočnice oz. na rabo, ki je glede besednovrstne pripadnosti iztočnice osrednja ali obrobna. O nadaljnjem členjenju z enočrkovnimi oznakami ali veččrkovno kombinacijo glede na pomensko-, funkcijsko- ali slovničnourejevalni namen gl. PS 2001: 19.

¹¹ Podrobneje o prilagoditvah, spremembah in dopolnitvah pri besednovrstnem označevanju, izločanju podiztočnic in podgesel, tudi opustitvi nekaterih slovarsko posredovanih informacij, opustitvi razdelka sočasnih sopomenk in protipomenk (v 16. stoletju), uvedbi frazeološkega in terminološkega razdelka druge stopnje idr. gl. Merše 2020: 241–46.

prihodnosti ipd.). V redkih primerih, kadar opisna razlaga zaradi omejenosti gradiva ne bi bila možna (npr. posamične pojavitve v Megiserjevih slovarjih), podajamo samo niz pomensko sorodnih besed, kar uporabnika slovarja opozarja na nezmožnost natančnejše zamejitve pomena. Poleg mešane razlage uporabljamo tudi posredno razlago, vendar le pri nelastnostnih pridevnikih (*ki se nanaša na*, izjemoma: *ki je povezan z*). Prvotno zastavljene izglagolske podiztočnice smo prekvalificirali v iztočnice, ker je v SSKJ16 prevladala pomenska, ne strukturna utemeljitev postavitve samostojnih iztočnic.¹² Pri deležnikih navajamo opisno pridevniško razlago, pri glagolnikih samostalniško, pri deležjih pa opisno prislovno razlago (*tako, da; izraža*). Tudi posredna razlaga feminativov iz SSKJ (*ženska oblika od*) se je umaknila pomenskosestavinski razlagi. Besedotvorno razlago pri manjšalnicah (*manjšalnica od*) uporabljamo le, če se povsem prekriva s pomensko razlago motivirajoče besede ali če ni povsem jasno, ali manjšalnica izraža majhnost ali gre za ekspresivno rabo (Priročnik 2020: 66).

2 Posebnosti pomenske predstavitve izbranih leksemov iz SSKJ16 v primerjavi s sodobnim SSKJ¹³

2.1 Konverzne besede v razmerju do homonimov

V nasprotju z medpomenskimi razmerji znotraj večpomenskih iztočnic (iste besede), kjer se pomenske enote razvrščajo znotraj enega slovarskega sestavka, smo medleksemna razmerja v SSKJ16 pokazali z nastavitvijo novih iztočnic (enakih besed, enakopisnic ali homografov) v samostojnih slovarskih sestavkih. Z (oštevilčenimi) samostojnimi iztočnicami so slovarsko predstavljeni homonimi (izrazna podoba homonimov, ki pripadajo isti besedni vrsti, je prekrivna ob popolnoma različnem, pretežno etimološko utemeljenem pomenu), npr. *češnja*¹ sam. ž 'dolgopecljati, okrogli koščičasti sadež sadnega drevesa; češnja' in *češnja*² sam. ž 'vsebinsko prazno, nespametno govorjenje; česnanje'. Na enak način slovarsko prikazujemo enakopisnice, ki so nastale s konverzijo, tj. s postopkom preobrazbe izhodiščne besede v novo, konveržno besedo brez spremembe njenega morfemskega sestava, in sicer zaradi spremembe skladijske vloge, kar je sprožilo spremembo kategorialnih slovničnih lastnosti (besednovrstnost) in pomenske spremembe. Prav leksikalizacija, tj. preobrazba motivirajoče besede v novo, motivirano besedo, je vplivala na konceptualno odločitev za slovarski prikaz v samostojnem slovarskem sestavku.¹⁴ Konverzne besede so med seboj navzkrižno

¹² Deležniki, deležja, glagolniki so npr. v SSKJ podiztočnice glagola. Sistem podiztočnic je bil prenesen tudi v prvotni koncept zgodovinskega slovarja (PS 2001: 11), vendar je bil kasneje odpravljen (Priročnik 2016, 2020).

¹³ Pomenske lastnosti leksikalnih enot se razen v pomenskih opisih in citatnih zgledih kot dokazilih za posamezni pomen/podpomen znotraj razlagalno-ponazarjalnega dela slovarskega sestavka razkrivajo tudi v frazeološkem in terminološkem razdelku dveh stopenj; neslovnični kvalifikatorji in kvalifikatorska pojasnila pojasnjujejo pragmatične okoliščine rabe iztočnic; pri prevzetih in kalkiranih besedah pomensko razlago dopolnjuje etimološko pojasnilo, ki usmerja k iskanju informacij o izvoru in pomenskem razvoju besed v etimoloških slovarjih (Legan Ravnikar 2020: 267–77).

¹⁴ Podrobneje o konverziji v slovenskem jezikoslovju gl. Legan Ravnikar 2021: 177–83. Za prikaz v zgodovinskem slovarju so se za dokazovanje konverzije potrdili naslednji kriteriji: morfološki, skladijski in/ali pomenski (Legan Ravnikar 2021: 185–87).

povezane z vodilkami (npr. *domač¹* prim. *domač²*), njihov vrstni red pa sledi morfološkemu kriteriju po besednih vrstah:

domač¹ -ega posam. [do'mač]; P 10, K 2 [...]

kdor je po izvoru od tam, kjer živi; domači: [...] Inu katera Dufha eno Mèrho, ali kar je od Divjajzhine refterganu, jéj, bodi fi on en **Domazh**, ali Ptujji, ta ima fvoj Gvant oprati DB 1584, I, 71b [...] Prim. domač² [M. Č.]

domač² (**domač**, **domoč**) -a -e prid. [do'mač do'ma:ča -e]; P 39, K 11 [...]

1. *ki se nanaša na hišo, iz katere kdo izvira, kjer kdo živi; domač: Domazhe* hishnu dellu ie slushba Boshya TC 1575, 496 [...]

// *ki se nanaša na družinsko skupnost, v kateri kdo živi; domač: Ta Tretya Prauiza, Ie ena Domazha, Hyshna Prauiza, Kadar ty Otroci starishom, ta Drushina, hlapci, dekle, tim Gospodariem [...] pokorszhino iskasho TL 1561, 76a [...]*

2. *krajevno malo oddaljen; bližnji: TA XVI. CAP. .. Velij inu opomina .. De fe od take gmain Almoshne, nekar le famuzh tim domazhim, fnanim, temuzh tudi tim dalnim, nefnanim, potrebnim kerfzhenikom podili TL 1561, 53a [...]*

3. *ki živi, raste ob človeku, pod njegovim nadzorom; domač: Ta perua zhloueka, fta bila lipa ferzhna inu redle, fta regirala .. vfo shlaht shiuino fuirino domazho inu diuyo TT 1557, gb [...] Prim. domač¹, Prim. domači [M. Č.]*

Prim. **domači** -ega posam. [do'ma:či -ega]; P 42, K 13 [...]

1. *kdor prebiva v isti hiši, je član družine; domači: tiga zhloueka domazhi, bodo nega fouurashni TE 1555, E3a; Ta cerkou, ty prauji verni nega flushabniki, fo vfelei veliku nadlug, dofti reue od domazhih inu vunanih, od ftriceu, od fofedou inu od falsh periatelou terpeli TR 1558, B2b [...]*

2. *kdor je po izvoru od tam, kjer živi; domači: kakor ta ptujji taku ima ta domazhi tudi biti, kadar Boshie Ime kolne, taku ima vmreiti DB 1578, 107a; imate te Ptuje, kateri mej vami prebivajo, inu otroke mej vami rodé, raunu taku dèrshati, kakòr te Domazhe mej Israelfkimi otruki DB 1584, II, 83b Prim. domač² [M. Č.]¹⁵*

SSKJ2 po zgledu prve izdaje SSKJ konverzno rabo izhodiščnih iztočnic navaja v obliki podiztočnic. Samostalniška raba pridevnika je kot samostojna iztočnica obravnavana le pri najbolj znanih pomensko osamosvojenih besedah, npr. *dežurni*, *bližnji*. Prikaz konverznih besed je v SNB neenoten, npr. primeri izsamostalniške konverzne rabe so navedeni kot podiztočnice, v dveh položajih pa so samostojne iztočnice (2012: 16–17). V konceptu za pripravo eSSKJ (2015) se je zgodil premik. Če leksem v analiziranem gradivu glede na svoje izhodiščne lastnosti izkazuje leksikalizirano konverzno rabo, je konverzna beseda (z izjemo konverznih predlogov in veznikov, nastalih zlasti iz samostalnika) sicer prikazana pri iztočničnem leksemu, vendar se zanjo navaja samostojen leksikalni pomen. Na konverznost opozarjajo oznake tipa kot + besedna vrsta, npr. kot samostalnik, kot medmet ipd., npr. *bog* 1. 'nadnaravno bitje' [...] 2. kot medmet 'izraža, da koga kaj čustveno vznemirja, mu povzroča skrbi' (Gliha Komac idr. 2015: 40).

¹⁵ Podobno tudi SSSJ pri konverziji beleži ločene slovarske sestavke: *domač¹* prid., *domač²* povdk; *domači¹* m mn., mn. v sin. nizu, *domači²* prid.

2.2 Primernik in presežnik pridevnika in izpridevniškega prislova s supletivno osnovo

Primerniki (s presežniki) lastnostnih pridevnikov in izpridevniških prislovov, ki z obrazili izražajo več stopenj svojega pomena (tristopenjsko stopnjevanje), se v SSKJ16 po tradiciji obravnavajo v istem slovarkem sestavku kot njihova osnovna oblika, npr. *bogatiši*, *narbogatiši* pri pridevniku *bogat*; *bogatiše/bogatiši* pri prislovu *bogato*. Za razliko od njih primerniki in presežniki pridevnikov s supletivno osnovo izkazujejo zelo veliko pomensko členjenost, zato je bila že pri v slovarki obliki predstavljenem popisu občnoimenskega knjižnega besedja 16. stoletja, tj. v Besedju 2011, nakazana njihova obravnava v samostojnih slovarkih sestavkih, prav tako tudi leksikalizirana konverzna raba. Da bi bil slovarki prikaz pomenskih enot bolj pregleden in kljub velikemu časovnemu vložku pri redakciji, smo pri odločitvi vztrajali, zato so vse gradivsko prepoznane pomenske enote na primer pri primerniški (s presežnikom) obliki pridevnika *dober* popisane v samostojnem slovarkem sestavku *boljši*, v ločenih slovarkih sestavkih pa so predstavljeni tudi konverzni samostalniki, prislovi in povedkovniki:¹⁶

boljši¹ (bulši, bolši) -ega tudi nepregib. posam. ['bo:ljši -ega]; P 171, K 27 [...]

s širokim pomenskim obsegom *kar ima večjo mero zaželene lastnosti, kakovosti; boljše*: Skufi te Sacramente nam bode tudi dan ta fueti Duh/ fkufi tiga bomo **hbulfhemu** premineni TC 1550, 61(39a); Nu **bulshiga** pag inu pridnishiga nashimu blishnimu ne moremo fturiti, temuzh de fe mi zhef nega usmilimo, Miloft pruti nemu iskashemo TR 1558, P4a [...]

// z nikalnico *izraža omejitev na določeno, navedeno*: Timu fe nemore niŕter **bulshiga** fveitovati, kakor de on nerpopei ľam vľebe gre, inu pomilli, aku ima Mellu inu Kry, ine de vľai fvetimu Pifimu veruie, kar tuiŕtu od tiga praui DC 1580, F6b [...]

// v zvezi **na boljše** *glede na določene zahteve, kriterije v večji meri uspešno, učinkovito, primerno*: Obtú vas vľeh proľim, de leta muí greh inu neushtalt, kir tukai fto muio dolgo Predguuoro fturim, meni odpufťite inu isloshite na **bulshe** TT 1557, k3c [...]

// v zvezi **(komu) k boljšemu** *v korist, prid komu*: Bug ti ľi nam vnebi en ľtan, Sto fuoio fmertio dobil:/: Nam **kbulshimu** ľi vterplenu, To fueto Reshno kry prelil *P 1563, 146

// v zvezi **obraťati/obrniti/izlagati/zastopiti na boljše/k boljšemu** *ne pripisovati/pripisati slabšega pomena ravnanju, dejanjem ľjudi, okolišćinam v zvezi z njimi, tudi ĉe so za koga neugodni*: Oli S. Paul tukai ľpet nafai ľipu inu troshtliuu od tih boľfni gouori, inu na **bulshe** obrazha, kir praui, Rifniza ie, de te boľfni fo Praude inu shtraifinge Boshye zhes te Grehe TO 1564, 144b [...] Prim. boljši², Prim. dober¹ [A. L. R., oblikoslovno zaglavje M. Ć.]

boljši² (bulši, bolši, bojľši, bujľši) -a -e tudi nepregib. prid. primrk. ['bo:ljši -a -e]; P približno 650, K 35 [...]

1. primrk., presež. *ki ima v primerjavi s kom večjo/najveĉjo mero pozitivnih lastnosti, zlasti v moralnem pogľedu; boljši, najboljši*: ti v'ľvoi offarti fe ľposnaio sa vboge grľfnhniko, kateri

¹⁶ Podobno tudi: *bolji¹* prid. primrk., *bolji²* prisl. primrk.; *bolje¹* prisl. primrk., *bolje²* povdk. primrk., *boljše¹* prisl. primrk., *boljše²* povdk. primrk. Primernik *bolji* v sodobni knjižni normi ni več potrjen, medtem ko ima izpridevniški prislov dve različici primernika s supletivno osnovo: *bolje* in *boljše*. Prim. tudi *boljši* v SSSJ: *boljši* gl. dober, *boljši¹* prid., *boljši²* povdk.

na fvoia laftna dobra dela inu saflushenie fe saupaio, inu ôte **bulfhi** biti mumu drusih vbosih Gréfhnikov KPo 1567, LXXXIX [...]

// primrk., presež. *ki kaže v primerjavi s kom večjo/največjo mero pozitivnih lastnosti v odnosu do ljudi; boljši, najboljši*: Stakimi falsh leshniiumi beffédami [...] fo te preprofte tudi fepelali inu preguurili, De fo to Diuizo Maryo, fa veliku **bulsho** inu Miloftuiusho dersшали inu verouali, fa volo kir fo molili inu menili, ona ie Gnade polna TR 1558, c2a [...]

2. primrk., presež., s širokim pomenskim obsegom *ki ima v primerjavi s čim večjo/največjo mero zaželenih lastnosti, kakovosti; boljši, najboljši*: Inu oben nei kir ie tu ftaru [vino] pyl, de bi on fdaici tu nouu hotel, fakai on pravi, Tu ftaru ie **bulshe** TT 1557, 176 [...]

// primrk., presež. *ki se v primerjavi s čim pojavlja v večji/največji meri; večji, največji*: Inu vletim veidenu ie inu ftoy, ner ta vegshi inu **bulshi** troft vfeh kerszhenikou, kadar nim hudu gre TT 1557, dd2b [...]

// primrk., presež. *ki v primerjavi s kom bolj/najbolj uspešno izpolnjuje zahteve in dolžnosti, ki mu jih nalaga njegov položaj; boljši, najboljši*: Criftus v'letim Euangeliu [...] gouori, od mnogeterih hudih inu dobrih Paftyriou, tu ie, Vuzhenikou inu Vorihou te Cerque inu Gmaine Boshie. Inu de ie on ner ta vegshi, **bulshi** inu fueifteshi Paftyr vmei vfemi drugimi TR 1558, L4a [...]

// primrk., presež. *ki je v primerjavi s čim v večji/največji meri učinkovit, koristen, primeren glede na določene zahteve, kriterije; boljši, najboljši*: Obtu ty Nemshki Tolmazhary inu left fa nimi tudi, fa volo **bulshiga** laftopa, fmo my to beffédo S. Paula, Iuftitia Dei, Prauiza Boshya Tolmazhili TT 1560, e3b [...]

3. primrk., presež. *ki se v primerjavi s kom/čim pojavlja v višji/najvišji stopnji glede na pomembnost, veljavo, položaj; boljši, najboljši*: Du inu kai ie Bug, Inu kai fo te nega befféde inu fapuuidi, De **bulhe**, vegshe Inu fueteshe rizhi nei koker ie lam Bug inu nega befféde TT 1557, mb [...]

4. primrk., presež. *ki prinaša bolj/najbolj pozitivno čustveno stanje, razpoloženje; boljši, najboljši*: Ti bi mogel tvojo reizh dobru pobulhhati, na enim drugim mejftu biti, de bi ti vezh luffta inu pokoja imel, de bi taku tardu inu tefhku ne moral dellati, inu **bulfhe** dny imel? TPo 1595, II, 176 [...] Prim. boljše^{1,2}, Prim. boljši^{1,3}, Prim. dober² [A. L. R., oblikoslovno zaglavje M. Č.]

boljši³ (**bulši**) prisl. primrk. ['bo:ljši]; P 5, K 2 [...]

1. primrk. *glede na določene zahteve v večji meri uspešno, učinkovito, primerno; bolje*: Kateri je pak v'takih grehah leshal, inu fpet gori vftane, fe popravi inu brumnihli poftane, ta fe nejma letim grehom puftiti motiti, temuzh ima [...] Boga profiti, de fe bo mogel naprej **bulfhi** sadershati TPo 1595, I,198 [...]

2. primrk. *takó, da v večji meri ne vzbujata dvoma, pomislekov glede resničnosti; bolje*: kot podkrepitev Sakaj vlí Ludje fo po naturi Boshji fourashniki, k'vfému dobrimu mértvi, katere Hudizh po fvoji voli jesdi inu vjete dërshi. Taku vfaj, hvalo[!] Bogu, dofti brumnih ferz dobru inu **bulfhi** vejdo, Slafti de je tu Rimku Papefhtvu od Hudizha gori poftaulenu ZK 1595, 10, Prim. boljši², Prim. dobro² [A. L. R.]

boljši⁴ (**bulši**) povdk. primrk. ['bo:ljši]; P 51, K 12 [...]

1. primrk. *izraža primernost, koristnost česa v večji meri; bolje, boljše*: Vifte[!] nefmiselni ludie, Ne pomislite rizhi take. Anu ie **bulshi** de on vmorie[!], Koker ta vfa gmaina pogine *P 1563, 112 [...]

VIRI

- eSSKJ = *eSSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2016–. Ljubljana. [Na spletu](#).
- Besedje 2011 = Kozma AHAČIČ, Andreja LEGAN RAVNIKAR, Majda MERŠE, Jožica NARAT, France NOVAK, 2011 [2014]: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. [Tudi na spletu](#).
- Korpus 16 = *Korpus 16: Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. Različica 1.0. Ljubljana, 2019. [Na spletu](#).
- PS 2001 = Majda MERŠE, France NOVAK, Francka PREMK, 2001: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja: poskusni snopič*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SNB = *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*, 2012, 2013. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. [Tudi na spletu](#).
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970–1991. Uvod (XV–XLVII). Ljubljana. [Tudi na spletu](#).
- SSKJ2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2014. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. [Tudi na spletu](#).
- SSKJ16 = Kozma AHAČIČ, Metod ČEPAR, Alenka JELOVŠEK, Andreja LEGAN RAVNIKAR, Majda MERŠE, France NOVAK, Jožica NARAT (gl. uredniki), 2021: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja (A–D)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Slovarji).
- SSSJ = Jerica SNOJ, Martin AHLIN, Branka LAZAR, Zvonka PRAZNIK, 2016 [2018]: *Sinonimni slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC. [Tudi na spletu](#).

LITERATURA

- Kozma AHAČIČ, Metod ČEPAR, Alenka JELOVŠEK, Andreja LEGAN RAVNIKAR, Majda MERŠE, Jožica NARAT, France NOVAK, Eva TRIVUNOVIČ, 2020: *SSKJ16: priročnik za sestavljanje in vpisovanje gesel: različica 2020*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- Nataša GLIHA KOMAC idr., 2015: *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. [Na spletu](#).
- Andreja LEGAN RAVNIKAR, 2020: Pomenske lastnosti knjižne leksike v zgodovinskem slovarju SSKJ16. *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine; Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja; Veliki madžarsko-slovenski spletni slovar*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 135). 263–86.
- Andreja LEGAN RAVNIKAR, 2021: Konverzija v slovnici in slovarju: izhodišča za prepoznavanje konverzije v leksikografski praksi. *Slavia Centralis* 14/2. 177–94.
- Majda MERŠE, 2017: Slovenska zgodovinska leksikologija – dosežki in problematika = Slovenskaja istoričeskaja leksikologija - dostičenija i problematika. *Leksikologija i leksikografija slavjanskih jazykov: k XVI Meždunarodnomu s'ezdu slavistov*. Ur. M. I. Černyševa. Moskva: Leksrus. 379–411, 784–822.

- Majda MERŠE, 2020: Koncept Slovarja slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine; Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja; Veliki madžarsko-slovenski spletni slovar*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 135). 236–50.
- Jakob MÜLLER, 1993: Leksikografsko razvrščanje samostalniških pomenov. *Rječnik i društvo: Zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologiji održanog 11.-13. X. 1989. u Zagrebu*. Ur. Rudolf Filipović, Božidar Finka, Branka Tafra. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. 261–70.
- Branka TAFRA, 2022: Povijesni rječnik za povijest: Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, A–D. Ur. Kozma Ahačič i dr. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2021. 753 str. *Slavistična revija* 70/2. 223–28.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Razprave FF).

SUMMARY

Slovar slovenskega knjižnega jezika (Dictionary of the Slovenian standard language, *SSKJ*, 1970–1991) had a very strong and decisive influence on the development of modern Slovenian lexicography. With many reprints, electronic and online editions, it still represents the most important language manual for general users in the 21st century. With the second and third editions, *SSKJ* builds on the initial dictionary concept in accordance with modern lexicographical approaches, but its foundations remain the same. The tradition of explanatory dictionaries had a significant influence on the development of the concept of a monolingual explanatory historical dictionary describing the language of the 16th-century Slovenian Protestant writers.

The authors of the concept stated that in terms of the types and types of sense definitions, the dictionary follows the *SSKJ*, and relies on it for definitions of semantically overlapping parts of entries and subentries. In the case of content words, they are united by the interpretation based on the structuralist compositional semantics approach, which has not yet been surpassed.

The *SSKJ16* differs from *SSKJ* in the dictionary presentation of converted words, which are understood as new lexemes and are presented as independent entries (e.g. *domac*¹ nominalization, *domac*² adjective, cf. *domači* nominalization). The same applies to comparatives (with superlatives) of adjectives with a suppletive base (which in relation to the basic forms have independent dictionary entries and separate sense descriptions), as well as to lexemes converted from them (e.g. *boljši*¹ nominalization, *boljši*² adjective, *boljši*³ adverb, *boljši*⁴ predicative).